

УДК 81.374.73

ДОСЛІДЖЕННЯ ПЕВНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ІМЕН АРТЕФАКТІВ ТА ВИВЧЕННЯ МОВИ

Божко Н.М., канд. філол. наук (Харків)

У статті розглядаються деякі питання системної організації лексики у руслі можливостей створення класифікації іменників, в тому числі – виділення групи імен артефактів – важливої складової навчального мовного матеріалу.

Ключові слова: артефакт, комунікативна функція, функціональний критерій, форма.

Божко Н.М. Исследование некоторых особенностей имен артефактов и изучение языка. В статье рассматриваются некоторые вопросы системной организации лексики в свете возможностей классификации существительных, в том числе – выделение группы имен артефактов – важной составляющей учебного языкового материала.

Ключевые слова: артефакт, коммуникативная функция, функциональный критерий, форма.

Bozhko N.M. Study of Some Peculiarities of the Names of Artifacts and Learning the Language. Some notions about the systematic vocabulary organization in the light of the opportunities of classification of nouns, including the selection group of the names of artifacts – an important component of the educational linguistic material.

Key words: artifact, communicative function, functional criterion, form.

Постановка проблеми. Важливою для сучасного ставлення до лінгвістичних досліджень є оцінка мови як суто специфічної сфери діяльності людини, яка пов'язана з пізнанням і перетворенням навколишнього світу. Проблематика лінгвістичних досліджень постійно розширюється та все частіше поєднана з логікою та філософією.

Засвоюючи навколишній світ, людина водночас намагається систематизувати його об'єкти, які існують у своїй відокремленості, але складають передумову загальної єдності, яка дає можливість адекватного сприйняття різних форм буття та його перетворення в науці про мову.

З другої половини ХХ століття в методиці викладання іноземних мов все активніше почало досліджуватися співвідношення мови і культури. При цьому пильної уваги заслуговували не лише особливості мови, що вивчається, а й важливі характеристики власної мови етнофону, який цю мову вивчає.

Мова – основа культури кожного етносу, відповідно – різні мови – це не лише різні філософії світосприйняття, а і скарбниці знань про навколишній світ та ключі до його розуміння. Ще видатний дослідник мови О. Потебня писав, що треба вивчати не те, що описується за допомогою мови, а те, що в мові відображається. Він розглядав мови як різні системи способів мислення та порівнював їх із зором: подібно до того, як найменше змінення в устрої ока та діяльності зорових нервів обов'язково призводить до змінення світоспоглядання людини, так кожна дрібниця в устрої мови створює особливі комбінації елементів думки.

Важливе значення у процесі вивчення мови має лексика. Оволодіння нею відбувається поступово: від невеликих за обсягом, тематично, а відповідно – комунікативно поєднаних груп, до величезних шарів лексики, що також поєднані певною тематикою. Тематична організація лексичного матеріалу має такі важливі переваги: 1) на основі слів, що тематично пов'язані, більш результативними є різного роду мовні вправи; 2) слова, тематично близькі, краще запам'ятовуються; 3) організація навчального матеріалу за темами надає більшу можливість ознайомлення студентів із реаліями країни, мова якої вивчається.

У методиці викладання іноземної мови тематичний принцип навчання є одним з провідних, тому що розділи навчальних посібників є тематично орієнтованими певним лексичним матеріалом.

Мета стаггі. Сьогодні вивчення різних лексичних груп є головним об'єктом багатьох лінгвістичних досліджень, хоча їхнє виділення та розмежування відбувається на різних підставах.

У центрі проведеного нами дослідження був аналіз деяких особливостей семантично вагомої та достатньо чисельної групи предметних лексем – імен артефактів. Вони займають одне з перших місць за частотою використання, тому заслуговують особливої уваги.

Основна частина. Ще стародавні грецькі вчені висували на перший план дослідження мови як засобу пізнання. Однією з проблем,

що найбільш інтенсивно обмірковувалася, була проблема відношення мови до “позамовної реальності”, тобто об’єктивного світу та свідомості (мислення). Це питання було сформульовано у такому вигляді: чи є зв’язок між словами-іменами та позамовними об’єктами, які вони називають, природним, необхідним, чи цей зв’язок є наслідком умовної домовленості людей вважати слова іменами відповідних явищ.

Комунікація за допомогою мови у людській спільноті заснована на тому, що мова встановлює зв’язок між індивідуумами у межах національної мови та народами у межах власне мови.

Відомі лінгвісти С.М. Верещагін та В.Г. Костомаров серед головних називають такі функції мови: комунікативну, гносеологічну, дискурсивну та кумулятивну [3: 5-6].

Комунікативна функція останнім часом дуже активно обговорюється сучасною наукою, тому що головним завданням вивчення мови є досягнення певного рівня мовної, а отже культурної компетентності, яка забезпечує реалізацію комунікаційних завдань різного рівня.

Гносеологічна – пізнавальна функція. Саме її один із засновників сучасного новітнього мовознавства В. Гумбольдт вважав провідною. Він писав, що мова з’являється не як зовнішній засіб спілкування людей у суспільстві, а як засіб пізнання світу, як інструмент розвитку духовних сил та утворення світогляду.

Гносеологічна, у свою чергу, розділяється на дискурсивну та кумулятивну функції. *Дискурсивна* відповідає процесуальному плану пізнавальної діяльності людини, тобто мисленню, динамічному формуванню та з’єднанню думок. Дослідженню цього присвячені чисельні роботи щодо впливу мови на мислення, єдності мислення та мови, впливу мислення на мову.

Кумулятивна – накопичувальна функція – відповідає статичному плану пізнання, тобто свідомості, яка забезпечує можливість мислення.

Між функціями мовних одиниць та функціями мови існує певний зв’язок. Він, у першу чергу, проявляється в тому, що функції окремих одиниць та категорій мови є конкретною реалізацією загальних мовних функцій, і тому перебуває на їхній службі.

Серед величезної кількості лексичних одиниць, якими людина робить спробу відображати навколишній світ, особливе місце відведено

іменникам. У зв'язку з цим дуже важливим є питання про можливість їхньої *класифікації*, тому що різні ділянки лексики з різним ступенем повноти підлягають розділенню на класи та групи. Аналіз іменників – назв предметів, створених людиною, підтверджує це.

Артефакт – від латинського *artefactum* – штучно зроблений об'єкт.

Характеристика цієї семантичної категорії і навіть саме її виділення базується на розділенні імен природної мови на два класи, що принципово відрізняються, – *імена природних і номінальних родів*. Імена артефактів займають проміжне місце між цими двома класами, маючи ознаки даних семантичних категорій.

Класифікації іменників, створені за принципом ієрархії, що мають дихотомічну будову, походять від “дерева Порфірія” – форми, в якій Порфірій, коментатор Аристотеля, подав аристотелеву класифікацію субстанцій.

У ній разом з іншими групами (“Люди”, “Небесні тіла” тощо) виділяється група “Речі”, яка фактично поєднує дві різні групи: природні “неживі” об'єкти та власне “речі” – об'єкти, зроблені людиною (артефакти).

Тобто термін “артефакт” був введений ще за часів Аристотеля, але лінгвістичні дослідження цієї частини лексики і до нашого часу не є дуже популярними. Хоча останнім часом з'являється певна кількість робіт, присвячених аналізу імен артефактів [Морковкін 1984; Гінзбург 1982; Калініна 1989; Висоцька 2011; Божко 1993, 2003, 2011 та деякі інші].

Але сьогодні поняття “артефакт” отримало нові виміри.

Артефакт (від лат. *artefactum* – штучно зроблене) – явище, процес, предмет, властивість предмету або процесу, поява якого з природних причин неможлива або малоімовірна. В *археології* – це рукотворний предмет, що має відношення до попередньої історичної доби. У будь-якому *науковому експерименті* – отриманий результат. В *обробці та відтворенні сигналів* (оптика, зв'язок, аудіозапис, відеозапис тощо) – дефект, шум у сигналі, зображенні. У *комп'ютерній графіці* – небажані особливості згенерованого комп'ютером зображення. У *культурі* – штучно створений об'єкт, що має знаковий або символічний зміст. Артефактами культури можуть бути створені людьми предмети, речі, а також феномени духовного життя суспільства: наукові теорії, забобони, твори мистецтва.

Сьогодні з'явилися і зовсім нові тлумачення, а відповідно і розуміння цього поняття. Наприклад, у *фантастиці* – унікальна річ, що має свою історію і особливості (магічні, якщо жанром є фентезі). У *комп'ютерних іграх* – рідкісний, унікальний предмет, що дає гравцеві вагомі ігрові переваги. В *магії* – предмет, що володіє надзвичайними, надприродними властивостями.

Іменники разом із дієсловами становлять основний словниковий склад європейських мов, їх ядрну частину, і посідають перше місце за частотою використання. Їхня частка у словнику досягає 35% всіх слів, а в окремих функціональних стилях вона ще більша. Кількість іменників постійно зростає, і це зростання відбувається за рахунок імен артефактів.

Частина цих лексичних одиниць не реагує (або реагує дуже повільно) на зміни у суспільстві і зберігає свої первісні значення і сталий склад. Серед таких груп, наприклад, назви приміщень та їхніх частин (*хата, кімната, вікно, підлога, стіна*); назви одягу та взуття (*хустка, спідниця, плаття, чоботи, черевики*); назви їжі та питва (*хліб, каша, борщ, сметана, сир, пиріг*); назви меблів (*стіл, стілець, лава, ліжка*); назви знарядь (*сокира, молоток, коса, граблі, плуг, лопата*).

Але разом з ними в мові з'являється величезна кількість назв нових речей і понять, які сьогодні широко використовуються у суспільстві, і цей процес ніколи не закінчується (*холодильник, мікрохвильова піч, дисплей, файл, сервер, смартфон, СМС*).

Кількість іменників у сучасній мові активно збільшується. Перш за все, це пов'язано з причинами екстралінгвістичного характеру. Навколишній світ відображається у мові в найменуваннях природних об'єктів (кількість яких практично не змінюється) і безлічі найменувань навколишніх речей та предметно-матеріальних цінностей, створених людьми. Кількість імен "*другої природи*" постійно збільшується. Їх сьогодні у сотні разів більше ніж у 50-70 роки ХХ століття. У виробничій діяльності це співвідношення ще більше. Це пов'язано з інтенсивним процесом проникнення у мову професіоналізмів, наукових та технічних термінів, більша частина яких є іменниками. Тому роботи дослідників мови часто пов'язані зі сферою певної професії, як, наприклад, роботи Т.М. Висоцької, яка досліджує класифікації технічних найменувань артефактів гірничої промисловості

[4], або Н.В. Калініної, що займалася найменуваннями водних транспортних засобів [6].

У своєму дослідженні ми зробили спробу створити список різних за тематикою груп імен артефактів з використанням матеріалів тлумачних словників. Наслідком став список з імен артефактів, що були поділені на 70 лексико-семантичних підгруп.

Кількісна значущість і інформативна цінність імен артефактів у сучасних європейських мовах ставить перед дослідниками завдання їх вивчення, знаходження семантичних і формальних ознак, принципів їхньої класифікації.

Важливим є той факт, що на початковому етапі вивчення мови студент засвоює певний лексичний мінімум, який включає здебільшого імена природних об'єктів із навколишнього середовища та значну кількість імен артефактів, що означають створені людиною предмети та структури (*парта, кімната, фото, шафа, шарф, підручник, університет, чайник, школа* тощо).

Подальше вивчення мови на наступному навчальному етапі потребує знання ще більшої кількості імен артефактів. Це пов'язано з вивченням характеристик предметів та явищ, форм предметів, конструкцій та устрою механізмів, приладів та устаткування тощо. Робота з текстами з мови за фахом потребує знання ще більш численної кількості таких лексичних одиниць.

Артефакти єднаються в певні групи на основі їх співвіднесення з об'єктами реального світу (відповідно до екстралінгвістичних ознак). При цьому угруповання слів, що беруться в їх окремих значеннях, відтворюють групи позамовних об'єктів, наприклад, назв *інструментів, предметів одягу* та іншого. Ці об'єднання отримують різні назви: лексико-семантичні групи слів, тематичні ряди, семантичні поля та інше. У межах цих об'єднань між словами встановлюються різноманітні відносини (синонімія, антонімія, гіперо-гіпонімія та інше).

Імена об'єктів неживої природи, що створені людиною, несуть у собі значення предметності, денотатності та передбачають всередині групових об'єднань (тематичних, лексико-семантичних груп, предметних полів) перелік елементів за принципом “частина – ціле”, “функція”, “матеріальна основа” та інше.

Наприклад, у групах *одяг* (*спідниця, сорочка, костюм, куртка* та ін.), *меблі* (*стіл, стілець, шафа, полиця, диван* та ін.) об'єднує

їх загальне слово є назвою самого класу, а підлеглі слова – одиницями цього класу.

Елементи таких класів не є рівноправними, не можуть в ізольованому вигляді бути використані одне замість іншого та замість загального терміну (*стіл* не замінить *меблів*, а *сорочка* – *костюм*). Тобто імена артефактів називають нерівноправні функціональні елементи ситуації.

Частина імен артефактів є назвами *класів*. Вони мають відношення до конкретної лексики та не лише означають конкретні сутності, предмети, які входять у коло референції цих імен, але також означають поняття, що відображають характерні риси кожного предмету даного класу. Наприклад, називаючи *трамвай*, *люстру*, *книгу*, *стіл*, ми імпліцитно включаємо у семантику цих лексичних одиниць певну інформацію про їхню форму, функції, матеріал, з якого вони виготовлені та навіть сферу використання та функціонування.

Називаючи конкретний предмет, імена класів артефактів мають відповідний експонент даної серії предметів у мовному висловлюванні, тому вони референтні (як і інші предметні імена). Референтом виступає конкретний предмет (примірник серії), що сприймається чуттєво, за певними зовнішніми ознаками через відтворення у пам'яті.

Функціональний критерій є головним у семантиці імен артефактів.

Цей семантичний компонент дозволяє у розмові замінювати номенклатурні імена артефактів функціональними номінаціями: “*Дай мені ручку/ зошит/ олівець і тому подібне*”. Або: “*Дістань чим різати. Візьми чим писати. Принеси на що покласти*”.

Функція артефактів обумовлює інші його характеристики, найголовнішою з яких є *форма*. Так, наприклад, форма *викрутки* залежить від її призначення. Теж саме ми можемо сказати про форму *молотка* (м'ясний, слюсарний тощо), *автомобілю* (для перевезення людей, вантажив, дорожніх робіт тощо) та інших імен артефактів.

На принципі змістовної близькості лексики збудовані так звані *ідеографічні* словники (від грец. *idea* – поняття, ідея, образ і *grapho* – пишу).

Ідеографічні (семантичні) словники – це словники, у яких статті упорядковані не за абеткою, а за змістом (лексичним значенням головного слова або фрази). На базі російської мови ця ідея була реалізована у 70-80-х роках ХХ ст. відомим дослідником лексики

В.В. Морковкіним, який був автором одного з перших тематичних словників, призначених для використання у вивченні російської мови як іноземної [7]. На його думку, такий словник допомагає виявити певну кількість найбільш актуальних тем з точки зору навчання мови.

Ця робота була продовжена іншими вченими, серед яких найбільш відомим є О.С. Баранов, чий ідеографічний словник [1] має важливе значення для дослідження історії людського знання про навколишній світ. Якщо порівняти тематично організовану лексику певної мови різних епох, то можна побачити об'єктивну картину змінення кількості людського знання про оточуюче людину середовище. Можна зафіксувати, як збільшується одна тема або зменшується інша, як з'являються нові або зникають застарілі назви певних реалій життя людини (*комп'ютер, смартфон, скейт* або *диліжанс, булава, дроздяник* тощо).

Висновки. Таким чином вивчення особливостей представлення у лексиці різних мов тих чи інших частин змістовного континууму є важливим моментом у засвоєнні нової мови взагалі. А складення списків імен другої природи – імен артефактів, прив'язаних до певних тематичних угруповань, сприяє успішності досягнення компетентності у комунікативній – а відповідно – навчальній та професійних сферах. Тому робота зі створення таких матеріалів, без сумніву, представляє певний інтерес та є перспективною.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баранов О.С. Идеографический словарь русского языка / О.С. Баранов. – М. : ЭТС, 1996. – 814 с.
2. Божко Н.М. Семантика имен артефактов в современном русском языке : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 “Русский язык” / Н.М. Божко. – Краснодар, 1993. – 25 с.
3. Верещагин Е.М. Лингвострановедческая теория слова / Е.М. Верещагин, В.Г. Костомаров. – М. : Рус. яз., 1980. – 320 с.
4. Высоцкая Т.Н. Способы создания однословных наименований технических артефактов горной промышленности в современном русском языке / Т.Н. Высоцкая // Ученые записки Таврич. нац. ун-та имени В.И. Вернадского. Серия “Филология. Социальные коммуникации”. – Том 24(63), № 1. – Ч.1. – 2011. – С. 332–336.
5. Гинзбург Р.С. Компонентный анализ и компонентная структура значения слова / Р.С. Гинзбург // Проблема семантики. – Рига, 1982. – С. 11–15.

6. Калинина Н.В. Грамматическая структура наименований водных транспортных средств в русском языке / Н.В. Калинина // Семантика и стилистика грамматических категорий русского языка. – Днепропетровск, 1989. – С. 13–16.
7. Морковкин В.В., Беме Н.О., Дорогонова И.А., Иванова Т.Ф., Успенская И.Д. Лексическая основа русского языка : Комплексный учебный словарь / Под ред. В.В. Морковкина. – М. : Рус. яз., 1984. – 197 с.
8. Учебники и словари в системе средств обучения русскому языку как иностранному : сб. статей ; под ред. Морковкина В.В. и Трушиной Л.Б. – М. : Рус. яз., 1986. – 204 с.